

הרב מנחם אדלר

ירושלים

הנהרג ביד גוי והמוסר נפשו להצלת ישראל האם נקרא 'קדוש'

א. הנהרג ביד גוי

מרגלא בפומיה דאינשי שמי שנהרג בידי גוי בגלל היותו יהודי [כגון כשואה או ע"י פיגוע חבלנין] קדוש יקרא לו¹, ומזומן הוא לחיי עוה"ב, ולא מצאתי לעת עתה מקור מפורש לענין זה.

ורבים הראו מקורו מהא דאיתא בסנהדרין מז ע"א נהרג מתוך רשעו כיון דלאו כי אורחיה מיית הויא ליה כפרה תדע דכתיב מזמור לאסף אלקים באו גויים בנחלתך טמאו את היכל קדשך וגו' נחנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ, מאי עבדיך ומאי חסידיך, לאו חסידיך חסידיך ממש, עבדיך הנך דמיחייבי דינא מעיקרא וכיון דאיקטול קרי להו עבדיך, וכן איתא במדרש תהילים פרק עט על הפס' שם.

ונראה דאין להביא ראיה מהתם, חדא דהיא פלוגתא בין הפוסקים, דאמנם יש אומרים דמיתתו כיפרה לו ומתאבלין עליו, כמ"ש הש"ך ביו"ד סי' ש"מ סק"ט [וכך הכריע החכמת אדם קנב ס"ד], אולם לדעת הרמ"א והלבוש שם, אין מתאבלין עליו, וגם לדעת הש"ך, היינו טעמא דמתאבלין עליו² מחמת דלא כאורחיה מיית³, א"כ לפי הגדרה זו אינו ענין

- * מתוך ספר בינה ודעת, על הלי' מחלל שבת בפרהסיא וחינוק שנשבה, העומד לראות בע"ה.
- 1 ודבר זה נפתח בגדולים. ראה משי"כ הגרא"מ שך זצ"ל (מכתבים ומאמרים ח"ג עמ' כה): הנהרג מאומות העולם רק בגלל שהוא יהודי הרי זה נחשב נהרג על קידוש השם שאמרו חז"ל עליהם שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם. ושם בעמ' פו, כינה בסתמא את הנהרגים בשואה במקום מסוים בשם קדושים. וראה בקובץ תשובות להגרי"ש אלישיב (ח"א יח) שכינה אותם "הקדושים ששת המליונים". אמנם נראה שהוא מלשון השואל, עיי"ש. וראה הע' יז בשם הקה"י. [וראה באגרות וכתבים להגרי"ה הוטנר (פב) המינוח שואה הוא המצאה שנועדה לחלל את הקדושה של "כי עליך הורגנו כל היום"].
- 2 אמנם הלבוש כתב דטעם הדבר דמתאבלין [לדעה זו ברמ"א] הוא משום דחוקה הרהר בתשובה (וע' ש"ך סק"י דפליג עליו וס"ל דלא בעינן לכך) ויש ראיה לדבריו מדברי השע"ת, הובא לקמן. ונתבאר במק"א דבזמנינו כמדומה ליתא להאי חוקה. וכן ס"ל לגרי"ה זילברשטיין לענין נהרג ע"י מחבל דעדין בעי כפרה, לדעת הלבוש.
- 3 נקטתי לשון זה אף דבש"ך איתא כלשון מסקנת הגמ' (סנהדרין מז:): לאו בדין מיקטלי, דהמעין היטב בסוגיית הגמ' יראה דמעיקרא בעי רבא לחלק בין מת מתוך רשעו דאין לו כפרה לבין נהרג מתוך רשעו שיש לו כפרה, והיינו אף הרוגי בי"ד (-עיר הנדחת), והוכיח לה מהא דדרשו דם עבדיך הנך דמיחייבי דינא מעיקרא וכיון דאיקטול קרי להו עבדיך, א"ל אביי מי קא מדמית הרוגי מלכות להרוגי בי"ד הרוגי מלכות כיון שלא בדין קא מיקטלו הו' להו כפרה. ומבואר ד"שלא בדין" היינו תנאי בנוסף להא דלא מת כאורחיה

דוקא לנהרג ביד גוי אלא היינו נמי בכל נהרג בתאונה וכדומה⁴, ומעולם לא שמענו שבגין כך יקרא 'קדוש', וא"כ במה עדיף הנהרג ביד גוי משאר ישראל להיקרא בשם קדוש. [וראה לקמן בענין חלק לעוה"ב].

ב. המוסר נפשו על קידוש השם

הן אמנם דהמוסר נפשו על קידוש השם נקרא קדוש, כמובא רבות בס' תרומת הדשן [ע' בסי' רמא, העומד בנסיון ומוסר נפשו על קדושת השם, קדוש איקרין], ועוד מתקופות מסעי הצלב ושאר מאורעות הדמים באשכנז, אולם לא שמענו זאת בכל הנהרג ביד גוי כי אם למי שבמותו קידש את השם, דהיינו שנהרג מחמת שומרו דת האמת.

ולכאורה היא סברא פשוטה, דקיום מצות קידוש השם, יכול להיות רק מדעת, וכלשון ס' החנוך (מצוה רצו) "שנצטוונו לקדש את השם, כלומר שנמסור נפשינו למות על קיום מצוות הדת וכו' שורש מצוה זו כי האדם לא נברא רק לעבוד כוראו ומי שאינו מוסר גופו על עבודת אדוניו אינו עבד טוב". וא"כ מעלת קידוש השם היא מחמת שמוסר גופו על עבודת אדוניו, וסברא יש בדבר, דהא חיוב זה דקידוש השם נפקא לן מ"ואהבת את ה' אלקיך" אפילו הוא נוטל את נפשך (ע' פסחים נ' ע"א), ואם מראה שאוהב את השם אף כשנוטל את נפשו ממנו הרי גרם בכך קידוש השם⁵. ומטעם זה מצאנו שגם אותם אלו ששחטו את עצמם שלא לעבור על מצוות ה' (וכלל לא נהרגו ביד גויים) נקראו בשם קדושים, כמ"ש בהג' סמ"ק מצוה ג, "אותם קדושים ששחטו עצמם שלא סמכה דעתם לעמוד בנסיון, קדושים גמורים הם", הו"ד בב"ח ובש"ך בסי' קנו, וע"ש בבדק הבית.

ומבואר דלא בכל מקום שגוי הורגו מיקרי 'קדוש', אלא רק כאשר מסר עצמו מרצונו. ודבר פשוט הוא שכל מצוה צריכה מעשה מדעת, ואף למ"ד מצוות אין צריכות כוונה, מ"מ

אולם בודאי דלא סגי בכך (רא"כ אף הרוגי בי"ד בכלל) אלא בעינן נהרג שלא כדק, ומי שלא נתכפר לו הוא אשר "מת מתוך רשעו". וכל זה מפורש בדברי הרמ"א בסו"ס שעו, יש אומרים שמומר שנהרג ביד גויים בניו אומרים עליו קדיש. והט"ז סק"ו פי' דיש לו כפרה ע"י ההיגה משא"כ במי שמת על מטתו, וחילוק זה של מת או נהרג הוא תלמוד ערוך בסנהדרין, עכ"ד, וכ"כ הש"ך שם, ומקור דבריהם בדרכי משה שם. וכ"פ החכמ"א קעא, יב. ומכל זה מתבאר דאינו ענין לנהרג דוקא ביד גוי ולנקמה של הקב"ה [לקמן אות ה].

4 והנה הרמב"ם ושו"ע השמיטו האי דינא דמת לא כאורחיה, ונראה דפסקו כרב אשי דפליג על רבא דס"ל דהרוגי מלכות מיתתם כיפרה להם כיון דמתו דלאו כאורחיהו, ולדבריו אין חילוק בין הרוגי בי"ד להרוגי מלכות, ואם כן, כמו שבהרוגי בי"ד אין מתכפר להם אלא בקבורה ועיכול פורתא כך גם בהרוגי מלכות, ע"ש בסנהדרין מז ע"ב [וכן משמע ביד רמה שם, אמנם הרי"ח פסק כרבא ע"ש]. ומכל מקום איכא נפ"מ טובא לענין דיני כבוד לאחר מיתה ואמירת קדיש דאחר שיעור זה יכבדהו. [אמנם, ראה בהערה ב דלדעת הלבוש בעינן נמי חזקת הרהר בתשובה].

5 וע' מהרש"א בוכחים קי"ח שביאר באופן זה את קידוש השם שנגרם במוח שני בני אהרן שעליו נאמר "בקרובי אקדש", דמידה זו שהקב"ה מדקיק עם סביבותיו כחוט השערה, היא קידוש השם [ומכאן מוכח כמשנ"ת בהע' עט שיש אופן של נהרג על קדוה"ש גם בנהרגים בעל כרחם].

בעינין שלא יהיה בכלל מתעסק, והיכא דהוא בעל כרחו אין לך מתעסק גדול מזה, אמנם נראה פשוט ובאופן שנהרג בידי גוי שלא מדעתו [בעבור קיום מצוה] ולא ניתן לו משפט הכחירה אולם גם אילו היתה ניתנת לו הכחירה היה כותר לההרג, מיקרי נמי קדוש השם, וממילא נקרא בשם קדוש, משא"כ באופן שברצונו כלל לא היה מוסר נפשו. [ודבר זה צריך בירור בספרים המזכירים ענין מסעי הצלב האם קראו לכל הנהרגים קדושים, או רק לאלו שמסרו נפשם, כמ"ש תרה"ד וסמ"ק].

ואמנם בכל המבואר הגידון הוא על הנהרג ביד גוי בגלל יהדותו, וגם בזה יל"ע באופן שנהרג בגלל היותו "בן לעם היהודי" [כפי שמצוי בפיגוע חבלנין] האם גם הוא בכלל הנהרג על קדוש השם, כיון שהעם היהודי מיצג את שמו של השי"ת בעולם [וראה לקמן אותו ו]. ומכל מקום, גם אי נימא דענין "קידוש השם" שייך בנהרג שלא מדעת [ללא אפשרות בחירה], נראה פשוט דהיינו היכא דחייב היה למען קדושת השם, וכפרט היכא שנהרג באופן שקדמו להריגתו ייסורים ומקבלם מאהבה ומתוך צידוק הדין, יש לומר דבכך מקדש את השם, אף שההריגה עצמה "אינה מדעת" אולם לעומת זאת, אדם שחייב הם כנגד "קידוש השם" כיצד שייך לומר שבמותו קידש את השם.

וכיסוד הנזכר דהנהרג ביד גוי על יהדותו נקרא בשם קדוש היינו רק אם היו חיי קודש לעבודת השם, נראה מוכח מדברי המהר"ח אור זרוע (סי' יד): אדם שעבר עבירה שיש בה חיוב מיתה ונהרג בידי גויים מתוך רשעו הוה ליה כפרה ומתאבלין עליו, וכל שכן וכל שכן עד סוף כל העולם אלו הקדושים שנהרגו מתוך צדקם בידי גויים על קידוש הב"ה ונתקדשו על יחוד שמו יתברך שמתאבלין עליהם. הרי דרק באופן השני שמתו מתוך צדקם נקט בשם 'קדושים', והיינו שמסרו עצמם מרצון על קדוש השם.⁶

אמנם בשו"ת מהרי"ל מצאנו לכאורה ראייה שקרא גם לנהרגים מתוך רשעם בשם קדוש [ופליג על מהר"ח אור"ז], ראה בסי' עז אות ג, "מה שכתבת דהני דנהרגו מתוך רשען דמיקרי קדוש וחסיד, אין הכי נמי, קרא נמי כתיב נתנו נבלת עבדיך וכו' ומוקמינן בהגי דנהרגים מתוך רשען, וכל ישראל קדושים הם"⁷. ונראה דאינה אלא מליצה בעלמא וכמו שסיים "כל ישראל קדושים" אשר ביטוי זה נאמר כמה פעמים לגבי כלל ישראל, וא"כ מיניה וביה חזינן שאין בהם מעלה טפי מאחריני. [ואדרבה, כוונת המהרי"ל דאין לתת להם מכח זה שנהרגו נאמנות יותר מכל ישראל, אלא דגם הרשעים נכללו בשם ישראל, אשר גם הם נקראו

6 וכן מבואר ממש"כ שם בסו"ד בשם סי' המקצועות, מי שנהרג על יחוד השם ועל קידוש השם ב"ה בק בשעת השמד בק שלא בשעת השמד כגון שאמרו לו עבוד ע"ז ואם לא נהרוג אותך, ומסר עצמו למיתה על יחוד השם בגופו, כל ישראל חייבים להתאבל עליו ולקרוע ולהספידו בבתי כנסיות ובתי מדרשות. הרי שדבריו מיירי רק בנהרג על קדוש השם. ומש"כ בשו"ת משנה הלכות (חט"ו לג, חט"ז קכא), להוכיח מכאן דמי שנהרג בשביל שהוא יהודי קדוש יאמר לו - לא נזכר מזה מאומה.

7 אמנם ממש"כ שם באות כ, "ומעשים בכל יום רבים המתפרצים מבני עמינו בגילוי ערות, ואקידוש השם יתעלה זכרו זרזים טפי מאחריני, וטעמא דמילתא, דעריות [יצרא] תקיפא להו". משמע קצת דמיירי במוסרים נפשם על קדוש השם, ולפ"ז אין כלל ראייה מדבריו שם לנדון דידן, אי הנהרגים בסתמא אית להו דשם קדושים.

קדושים, ע"ש בגופא דעובדא]. וכן נראה לבאר במה דאיתא בשו"ת חת"ס יו"ד שלג, לגבי יהודי שנהרג ע"י גוי "אוקמית ליה בחזקת כשרות וצדקות וקדוש יאמר לו", שאינה אלא מליצה לכוללו בחזקת "כשרות וצדקות"⁸, ואדרבה משמע שכן הוא רק מכח הסתמא דלא ידעינן על מעשיו - ואילו ידעינן בודאי שאינו "בחזקת כשרות וצדקות" וכגון שידעינן בו שחטא כל ימיו בתלול שבת ועבר על כל התורה כולה אין לקרוא לו קדוש, ודו"ק⁹.

ובזה נבאר מש"כ השיטה מקובצת (כתובות לז:): לבאר את דברי הגמ' שצריך לברור מיתה יפה ליוצא לההרג מטעם "ואהבת לרעך כמוך", "ואל תתמה שקרא אותו הכתוב ריע, שריע אהוב נמי מיקרי דכתיב ונקלה אחיך לעיניך, אחר שנקלה אחיך הוא, ואמרי נמי במדרש שוחר טוב (תהילים עט) בשר חסידיך לחיתו ארץ וכי חסידים הם וכו' אלא כיון שנעשה בהם דין חסידים היו"¹⁰. וכ"כ רש"י שם בתהילים על הפסוק בשר חסידיך, "והלא רשעים היו, אלא משקיבלו פורענותם הרי הם חסידים, וכן הוא אומר ונקלה אחיך לעיניך. כיון שלקה אחיך הוא"¹¹. ומבואר מדבריהם דרשע שנהרג מיקרי חסיד ויקדוש' לא שמענו, ואין הכוונה לדרגת חסידותם וכדומה, אלא חזרו למעלת כלל ישראל, וכדמשמע מלשון רש"י "אחיך הוא", ומפורש כן במדרש שם, "וכי חסידים היו וכו' כיון שנעשה בהם דין חסידים היו וכה"א והיה אם בן הכות הרשע בתחילה נקרא רשע ואחר שנקלה נקרא אחיך שנא' ונקלה אחיך לעיניך". והוא חידוש בפני עצמו שגם הריגתם באופן זה, שלא ע"י בית דין, כיפרה להם [ואין זקוקים לוידוי כמו כל הנהרגים כבי"ד], ונמצא דלשון חסידים הוא כענין "ועמך כולם צדיקים", אולם מהיכי תיתי שתתווסף להם דרגה על פני כל ישראל.

אמנם מתוך הדברים שמענו שהנהרג ע"י גוי, נקרא אחיך, אף שבחיינו לא נקרא בשם

8 אמנם מתחילת דברי החת"ס הביאו לכאן איש קדוש הנהרג ביד גוי רוצח", משמע דבכל גווני נקרא בן, וצ"ע.

9 דברי החת"ס נסוכים אודות מי שר"ל שכין שנהרג היו זו ראייה שהוא ממחויבי מיתות בי"ד [ולכן יקבר במקום שונה], שדין די מיתות לא בטל גם כוה"ז (עי' כתובות ל.), וע"ז כתב החת"ס שלא כל מי שנהרג הוא בכלל מחויבי מיתות בי"ד (דא"כ נימא כן גם לגבי ר"ע וחבריו, חלילה), ואדרבה, מוקמינן ליה בחזקת כשרות - וא"כ הדר דינו שנקרא לו קדוש, ככל יהודי שנהרג ביד גוי, וע"ע חת"ס אה"ע ח"ב קלב. [מדברי החת"ס חזינן שהמנהג היה לקבור את הנהרגים ביד גוי בנפרד - בהנחה שבודאי הוא מהרוגי בי"ד, ולהיפך מהדעה כיום שבודאי הם קדושים. ובמסגרת הזהב על קצש"ע סי' כו הביא בשם ר"נ אדלר דלענין אמירת קריש בן מי שנהרג דוחה לבן מי שמת, ומשמע דנהרג צריך כפרה יותר, אמנם בשו"ת מנח"י ח"ו קלו, הביא שדברים אלו צ"ע מש"ס].

10 אמנם העיר הגר"פ בביאור על סה"מ לרס"ג, (ח"א דף קמ"ג) דבסנהדרין (מז.) איתא שבשם חסידיך נקראו רק החסידים דמעיקרא ועבדיך היינו רשעים שנהרגו ביד גוי [והוא שם כללי של עם ישראל כמ"ש כפר' האוינו "כי דם עבדיו יקום", ואינו מעיד על גודל זכויותיו וחלקו בעוה"ב. אולם למבואר אין נפקא מינה בדבר דגם לשון חסידים ניתן לפרשו כמליצה בעלמא.

11 ודאה בתורה תמימה דברים (כט, כב) בשם יושלמי כלאים (ט, ג) כיון שנשרפה אר"י נעשתה מידת הרין אפילו בירבעם בן נבט וחבריו. וביאר לפי הנ"ל. וע"ע בשו"ת מהר"י וייל קיד, דובב מישרים ח"א כד, צ"ץ אליעזר ח"י מא פ"ד, תשובות והנהגות ח"ד רעד פ"ו.

אחיק, ומשמע שהוא לכל דבר ולא דוקא לדיני אכילות¹². וכך מבואר מלשון הש"מ שנקרא 'ריע' לענין הדינים התלויים בכך, והוא היחס שלנו כלפיו. וזה שהביא הש"מ ראייה מהכא שנהוג בהם דיני "ואהבת לרעך כמוך" [אלא שצ"ב ד"ברור לו מיתה יפה" הוא קודם המיתה, ואילו ה"נעשה בהם דין" אינו אלא לאחר מיתה].

לפי המבואר נמצא דעל אותם שנהרגו ביד גויים [וכן בתאונה ובכל מיתה משונה] אין לדבר לשון הרע ויש לכבדם וכדומה¹³. אמנם המהר"ח או"ז נקט ע"פ הגמ' בסנהדרין דכל כפרה זו אינה אלא לענין דיני אכילות ואין זה ענין לשם קדוש. וכן משמע בשו"ת רד"ך (בית ל תדר ב): הרוגי מלכות מתכפרים במיתה לבד, שהרי אלו שנהרגו בחורבן הבית, עשו את כל הרעות אשר שנהג' ע"ז ג"ע וש"ד כמפורש בנביאים, ולא היה שם וידוי כלל, ואפ"ה הרגתם מכפרת, ועליהם אמר הכתוב נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים. ועיי"ש דעוסק בדיני אכילות [וכן בפוסקים הובא דין זה לענין הלי' אבלות].

שיטה שלישיית בביאור הגמ' בסנהדרין, יעוין בשערי תשובה (ד, כ) אמרו חז"ל כי כל מי שיש בידו חילול השם, תשובה ויוה"כ ויסורין תולין ומיתה ממרקת, לפי שהמיתה ממרקת כל חטא אשר התשובה מועילה, ואם נהרג והתודה לפי מותו מעת שנפלה עליו אימת מות יש לו כפרה ונחשב ההורג כשופך דם נקי וחסידי שנא' בשר חסידיך לחיתו ארץ ואמרו ז"ל כי זה נאמר גם על הרשעים שבהם שעליהם נא' סוסים מיוונים משכים היו, כי נחשבו כחסידיים לפי שנעשה בהם הדין כמ"ש ונקלה אחיק לעיניך - כיון שלקה הרי הוא כאחיק. עכ"ד. והוא קרוב ללשון רש"י והש"מ שדינו של הנהרג כדין אחיק, אלא שהוסיף שעשו תשובה, וכ"כ המאירי בסנהדרין (מו). כל הרוגי בי"ד שמתו רשעים ולא חזרו בתשובה במיתתן אין מיתתן מכפרת וכן הדין כמתים מאליהם או שהם הרוגי מלכות, אבל התשובה אפי' אינה באה עד דכדוכה של נפש (ע"פ חז"ל עה"פ תשב אנוש עד דכא) מכפרת ונותנת לו מדור לפי כבודו. ודברי השע"ת הם חידוש נפלא דכל הסוגיא בסנהדרין מיירי עם תשובה. ופנים חדשות באו לכאן.

12 ראה בהערה ב דבר זה תלרי במח' הש"ך עם סתימת הרמ"א והלבוש, אולם גם לדעת הרמ"א מצינו דבסימן שע"ז כתב בסתמא דאומרים עליו קדיש, אם כן י"ל דאזיל כדעת הש"ך ולא נקט כיש אומרים, וי"ל כיון דשם מיירי באמירת קדיש אי"כ היינו לאחר צערא דקברא [ומ"מ צ"ב בסתימת דבריו, ונפ"מ לקדיש בזמן ההלויה גופה].

13 והנה כל האמור בדברינו היינו רק ביחס שלנו כלפיו, דחזר דינו להיזת בכלל עמיתך, אולם פשיטא שאין נמחלים לו עונותיו כלפי שמיא, דאין עין מתכפר אלא בתשובה, וכמבואר במק"א ע"פ דברי הרמב"ם הלי' תשובה פ"ג הי"ד: במה דברים אמורים שכל אחד מאלו אין לו חלק לעוה"ב, כשמת בלא תשובה, אבל אם שכ מרשעו ומת הוא בעל תשובה, הרי זה מבני העוה"ב, שאין לך דבר העומד בפני התשובה, אפילו כפר כל ימיו ובאחרונה שב, יש לו חלק. ועוד שם ברמב"ם פ"ב ה"א, אפילו עבר כל ימיו ועשה תשובה ביום מיתתו ומת בתשובתו כל עונותיו נמחלים. ושם פ"א ה"ג, אפילו רשע כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מוכיחין לו שם רשעו שנא' ורשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו [וראה עוד לקמן (אות ג) בדעת הרמב"ם דהנהרג על קדוה"ש לא בעי תשובה].

וענין היחס כלפי מי שאינו שומר מצוות נתבאר באריכות בס' בינה ודעת על הלי' מחלל שבת בפרהסיא, העומד לראות אור בס"ד.

ג. דעת הרמב"ם בענין הרוגי מלכות

גמ' ב"ב (י:) שמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן, מאן נינהו אילימא ר"ע וחבריו, משום הרוגי מלכות ותו לא, פשיטא בלאו הכי נמי, אלא הרוגי לוד. ופירש"י, לולינוס ופפוס אחים שהרגם טוריניוס הרשע בלודקיא כדאמרי' בתענית ע"י גזירה שנגזרה על ישראל להשמיד על שנמצאת בת מלך הרוגה וחדשו ישראל עליה ועמדו האחים הללו ואמרו מה לכם על ישראל אנו הרגנוה. וע' תענית (יח:) כשביקש טוריניוס להרוג את לולינוס ופפוס בלודקיא אמר להם אם מעמו של חנניה מישאל ועזריה אתם יבא אלקיכם ויציל אתכם כמו שהציל את חמו"ע מיד נבוכדנצר, אמרו לו חמו"ע צדיקים גמורים היו וראויים לעשות להם נס וכו'. ופירש"י, לולינוס ופפוס אחיו צדיקים גמורים היו וכו' היינו דאמרי' בכל דוכתי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן בגן עדן וי"א שבתו של המלך נמצאה הרוגה ואמרו היהודים הרגוה וגזרו עליהם גזירה ועמדו אלו ואמרו אנו הרגנוה והרג המלך לאלו בלבד.

והנה יעוץ בדברי הרמב"ם באגרת השמד, וז"ל: כל מי שנהרג במקום שאמרו יהרג ואל יעבור וכו' ואמרו חז"ל (שהש"ר ב, ז) השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה וגו' השבעתי בדורות של שמד, בצבאות שעשו לי צביוני [רצוני] ואני עשיתי צביונם, או באילות השדה, ששפכו דמם עלי כדם צבי ואיל, ועליהם הוא אומר כי עליך הורגנו כל היום, ואיש אשר יזכהו האל לעלות במעלה עליונה כזאת, כלומר שנהרג על קדושת השם, ואפילו היו עונותיו כמו ירבעם בן נבט וחבריו הוא מעולם הבא, ואפילו לא היה ת"ח, וכן אמרו ע"ה (ב"ב י:) מקום שהרוגי מלכות עומדים אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם, מאן נינהו, אילימא ר"ע וחבריו כל שכן דאיכא תורה ומעשים טובים, אלא הרוגי לוד. עכ"ד.

ויש שהביאו ראיה מדברי הרמב"ם להא דנהרג בידי גוי [אף בעל כרחו] שנקרא בשם קדוש, אולם בכל דברי הרמב"ם לא נזכר כלל ענין 'קדוש' אלא שזוכה ל'עולם הבא'. ואמנם זאת למדנו מהרמב"ם שהנהרג בידי גוי מיתתו כיפרה לו ויש לו חלק לעוה"ב [ובמ"ש על אותם אלו שמתו כאילות השדה]¹⁴. אלא שמבואר מדברי הרמב"ם דמעלה עליונה זו שאפילו עונותיו מרובים זוכה לעוה"ב, אינה בכל הנהרג בידי גוי אלא רק כאשר נהרג "על קדושת השם", דהיינו במקום שנאמר יהרג ואל יעבור, שניתן לו לבחור בין חיים לעבירה על מצות הבורא, וכמו שהזכיר בשם המדרש "דורות של שמד", וכן "עשו צביוני" [ו"בחירה" היינו אף אם נהרג בעל כרחו, כגון בעת קיום מצוה, דהרי "בחר" להסתכן ולעסוק במצוה. ויל"ע באופן שאם היה יודע שיתפס בעשיית המצוה היה נמנע ממנה]. וכן מבואר מהפסוק שהביא כי עליך הורגנו כל היום, היינו למען קדושת שמך, ולא הרוגים בתורכן בעלמא, וכך פתח ואמר "כל מי שנהרג במקום שאמרו יהרג ואל יעבור", וסיים "ואיש אשר יזכהו האל לעלות במעלה עליונה כזאת, כלומר שנהרג על קדושת השם". ונמצא שדברי הרמב"ם אין מקורם

14 אמנם עדיין י"ל דכל זה לגבי 'חלק לעוה"ב' אבל מ"מ ייענשו על מעשיהם כמ"ש הפלא יועץ (אלא שצ"ע קצת מהו אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם).

מהסוגיא בסנהדרין שעל הנהרגים בחורבן נאמר בשר חסידיך לחיתו ארץ, דהתם הוא רק ענין כפרה בעלמא לענין אבילות ולא לענין אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם.

[ויש שהביאו ראיה לגודל מעלתו של הנהרג ביד גוי מר' עקיבא ושאר הרוגי מלכות שנהרגו על כרחן, ואינו דומה, דהא בודאי שידעו קודם לכן והזמינו עצמם למות על קידוש השם וכמ"ש בברכות (סב:): אמר ר"ע כל ימי הייתי מצטער מתי יבוא לידי ואקיימנו. וכמו שאמר לו פפוס בן יהודה אשריך שנתפסת על דברי תורה, וכן בע"ז יח. לגבי ר"ח בן תודיך שהיה מקהיל קהילות ברבים ובסנהדרין יד. ר' יהודה בן בבא מסר נפשו לסמוך את החכמים. ואמנם על השאר לא ידענו, אמנם בודאי שאילו חלילה היו רוצים להמיר דתם היו הגויים שמחים ולא הורגים אותם, וא"כ מסרו נפשם על קדושת השם. ופשוט].

אלא שעדיין הדברים צ"כ, וכיון שהרמב"ם עוסק בענין קידוש השם מה פשוט ראיה זו שהביא מהרוגי לוד והרי שם לא היתה מסירות נפש על המצוות אלא על כלל ישראל.

ויש ליישב ע"פ מש"כ בחידושי הר"ן בפסחים נ' ע"א [והובא בעין יעקב בתענית שם] "בהגדה אמרו שלא רצו לשתות בכלי זכוכית צבועים (י"ג: צבועה) דשעת הגזירה היה והרי כערקתא דמסאנא", ונראה דזו כוונת רש"י בתענית (יח:): דכתב דמסרו עצמם למלך רק כפירוש שני, ובפירוש ראשון לא כתוב מה היה המעשה, ונראה דכוונתו בפירוש ראשון למש"כ הר"ן ולכן כתב רש"י "צדיקים גמורים היו" דמסרו נפשם על כך¹⁵ [דאילו לפירוש שני, אינם צדיקים אלא זכו מכת מה שמסרו נפשם להצלת ישראל] וכך מבואר ממה שפירש רש"י בב"ב "הרוגי מלכות - הן מילתא לחוד הוא דהוי בהו שנהרגו על קידוש השם", ומבואר דבהרוגי לוד היה כאן מעשה של קידוש השם¹⁶.

ולפ"ז מבואר מה דהביא הרמב"ם את ענין הרוגי לוד בתוך אלו שמסרו נפשם על קדושת השם [ובכל אגרת זו עוסק הרמב"ם בענין קידוש השם], דהרמב"ם פ"י כפ"י הר"ן שמסרו נפשם על קדושת השם, ומדויק היטב אמאי הרמב"ם בהלכותיו לא נקט כלל להאי מילתא דהרוגי מלכות המוסרים נפשם להצלת ישראל, דס"ל דאין זה הביאור בהרוגי לוד, וא"כ אין מקור להלכה זו¹⁷ [אמנם עדיין צ"ב אמאי הביא את הרוגי לוד כהמשך להא ד"עליך הורגנו כל היום", שהגויים הרגו אותם בעל כרחם ואילו בהרוגי לוד מיירי באופן שמסרו נפשם]

15 ומה דסיים הר"ן "ורש"י ז"ל לא פירש כן", כוונתו לרש"י בפסחים. וע"ע בשי"ר קרבן בירושלמי בסנהדרין פ"ג ה"ה (טז).

16 ואף דהיה אפשר לברכי רש"י דקאי על ר"ע, אולם ע' היטב ברש"י בתענית דקאי עליהו. וכן מבואר מדברי השל"ה [בהערה כט] שהם נקראים קדוש. אמנם השל"ה ס"ל דנקרא קדוש אע"פ שאינו בכלל קדוש השם.

17 וראה באגרות הקהילות יעקב (קריינא דאגרת ח"ב מ), אחותו שנהרגה על קדוש השם היא כבר עלתה בעילוי נפלא ועצום מיד למקום מנוחתה בשיי עולמות שלה וגדולה הרבה יותר מצדיק [העובד כל ימיו בתורה ובמצות] וכמבואר בפסחים דהרוגי לוד אין כל בריה יכלה לעמוד במחיצתן והיינו משום שנהרגו על קדוש השם כדמוכח בסוגיא שם. ע"כ. וצ"ע למה כונתו 'כדמוכח בסוגיא'. וראה הע' קג בשמו. [וכמדומה שבאגרת מדובר על אחת שנהרגה בפיגוע, וקרי לה הקה"י נהרגה על קדושת השם. וראה בהע' כח].

[ובדוחק י"ל דהרמב"ם פי' כמ"ש רש"י שהרוגי לוד מסרו נפשן על הצלת כלל ישראל, ומה דהשוה אותם להרוגי החורבן היינו דפירש כמ"ש המהר"ח אר"ז שגם הרוגים אלו אינם בחורבן בעלמא, אלא שמסרו נפשם על קידוש השם, וזה שהשוה הרמב"ם ביניהם דכל אחד מסר נפשו¹⁸].

והנה דבר זה שכתב הר"ן "בהגדה אמרו" נתפרש בירושלמי שביעית פ"ד ה"ב וסנהדרין פ"ג ה"ה "אבל ברבים אפילו על מצוה קלה לא ישמע לו כגון פפוס ולולינוס אחיו שנתנו להם מים בכלי זכוכית צבועה ולא קיבלו מהם"¹⁹. ומצאנו כמה פירושים בדברי הירושלמי. א. כדי שיחשבו הרואים ששהה סתם יינם והמיד דתו (ר"ש סירליו). ב. כלי ששם ע"ז בתוכו (פני משה). ג. כן היה חק הגויים (מהר"א פולדא).

ומדברי הר"ן נראה כפירוש השלישי, שהוא שינוי ממנהג ישראל וכענין ערקתא דמסאנא²⁰. וע' ברמב"ם הל' יסוה"ת פ"ה ה"ב שיש למסור נפשו ברבים "אפילו על מצוה משאר מצוות", ותמה הכס"מ הלא איתא בסנהדרין (עד.) דהיינו אפי' על ערקתא דמסאנא, ות' דשמא הרמב"ם ס"ל דהוא איסור דאו' שלא ללכת בחקות הגויים, והפר"ת בהגהותיו כתב דמהירושלמי מוכח דהיינו אפי' איסור דרבנן, שנראה שעוברים על איסור סתם יינם. [וכ"כ להדיא הרמב"ם באגרת קדוה"ש שאפילו על מצוה דרבנן ימסור את הנפש ברבים]²¹.

18 ובענין נוסף מצאנו השוואה ביניהם, דהנה כתב הישועות יעקב יו"ד קנו, שענין הרוגי לוד הוא מסירות נפש עבור הצלת רבים מישראל, ולכך שוי' למסור נפשו אף שאינו מחויב בדבר [לעומת הצלת יחיד דבה אמרינן חייך קודמים]. ובכך דומה הוא למסירת נפש על מצוות ה' כאשר אינו מחויב דשרי באופן שאחרים ילמדו ממנו.

ויעוץ בדברי החזו"א (יו"ד סט) נראה שלמד מהרוגי לוד גם לענין מסירות נפש עבור רבים, דמכח זה הותר להם ואין בזה משום האיסור של המשנה במס' תרומות [אולם לא נתבאר בדבריו טעם המעלה שזכו עבורה], ועיי' דלמד מכאן לגבי הטיית חץ הנשלח על קבוצת בני אדם לעבר מועטים. ונפ"מ מדבריו לענין ירוט מטוס העומד לפגוע בבנין ויהרגו רבים. [וכן מבואר מדברי השל"ה [בהערה כט] שלולינוס ופפוס אינם דוקא בנהרג דוקא עבור הצלת כלל ישראל].

19 וע' ספרי פרשת אמור (פרשתא ח פרק ח) כל המוסר עצמו שלא על מנת שיעשו לו נס עושים לו נס, ומביאים כראיה את לולינוס ופפוס. אמנם לפנינו בבבלי דהם נהרגו והם הרוגי מלכות, ואיתא בתענית "הרגן מיד" ובהמשך (כעונש על הריגתם) "בא דיופלי מרומי ופצעו את מוחו בגזירין". וגם לפ"ד הירושלמי הם מסרו נפשם אולם לא נזכר אם נהרגו לבסוף, אלא דכן משמע בסחמא.

20 תוס' הביאו ירושלמי זה בשתי מקומות. בשבת (עב: סוד"ה רבא) ובסנהדרין (סא: סוד"ה רבא), ומבואר מתוס' דנהרגו לפנים משורת הדין, שהרי הוכיח מכאן דמה שמרדכי לא השתחוה להמן אינו משום ע"ז [דהשתחווה להמן היתה מיראה ולא היה ע"ז] אלא משום קידוש השם. ומ"מ צ"ב אם ל"ה כלל ע"ז מאי שייך למימר "קדוש השם", וצ"ל דפעולה של השתחווה לאדם הוי שינוי ממנהג יהדות והוא כענין ערקתא דמסאנא [ועוד יש להוכיח מכאן כדעת הסוברים דאף היכא שא"צ למסור נפשו יכול להחמיר. וראה הע' יח בשם ישוע"ת].

21 וע' העמק שאלה שאלחא מב אות י, עמודי אש ל-ד, סדר משנה, אהלי יוסף (דיני קדה"ש) אות יד.

ד. מוסר נפשו להצלת ישראל

ומעתה לאחר שביררנו שלא כל הנהרג ע"י גוי נקרא בשם קדוש אלא רק "הנהרג על קידוש השם" שפיר דמי לקרותו בשם "קדוש", נפן לברר לענין חיילים ואנשי בטחון הנהרגים בכדי להציל, האם מזומנים לחיי עוה"ב, כענין הרוגי מלכות שאמרו עליהם שאין מעלה כמעלתם [אמנם בזה בודאי לא שייך לשון "קידוש השם" ו"קדוש"].

והנה בגמ' איתא דהרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם, הרי שכלל אינם נענשים, ופירש"י בתענית בפירוש השני שבתו של המלך נמצאה הרוגה ואמרו היהודים הרגוה וגזרו עליהם גזירה ועמדו אלו ופרו את ישראל ואמרו אנו הרגנוה והרג המלך לאלו בלבד²², הרי שמי שמוסר נפשו להצלת ישראל, אף שהוא רשע גמור, הרי זה בן עוה"ב. שנהרגו כדי להציל את ישראל, ומכאן יש להוכיח לענין הנהרגים בכדי להציל, שמזומנים לחיי עוה"ב.

אמנם אין להביא ראיה מכאן לענין הנהרג ביד גוי בעל כרחו, דעד כאן לא שמענו אלא באופן של הרוגי לוד שהם מסרו עצמם מרצונם להצלת ישראל, [לפי הפי' השני ברש"י], ועליהם נאמר שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם, ולא נאמר כך על מי שנהרג בעל כרחו בפגיעו וכדומה אלא אותם אלו שמרצונם מוסרים עצמם. וכך כתב הגר"ח שמואלביץ זצ"ל, בקונטרס הנדפס בסו"ס שיחות מוסר (מרשימות שרשם לעצמו, מאמר א), אלו שמוסרים נפשם על הצלתינו אין כל העולם יכול לעמוד במחיצתם כהרוגי לוד. [וע"ש סוף מאמר ג' וסוף מאמר ד', לענין תפילה עליהם].

אמנם לפי הירושלמי שהובא בחוסי' ור"ן (וכן משמע ברמב"ם דס"ל כפי' הר"ן) אין מקום לומר שהמוסרים עצמם על הצלת כלל ישראל הם מכלל הרוגי מלכות, דהתם לא היה אלא קדוש השם ולא פעולת הצלה.

גם בסברא יש מקום לחלק בין הרוגי מלכות של ייהרג ואל יעבור' דשייך גם ברשעים כדכתב הרמב"ם, שהרי קידוש השם שעשה ע"י הריגתו כיפר לו על עוונותיו, שהרי גדול כח קדה"ש לכפר על עוונותיו, כמ"ש השע"ת (שער א' אות מז ושער ד' אות טז). לבין ההרוגים על הצלת כלל ישראל שלא שייך בזה ענין קידוש השם, אמנם יש בידם מצוה גדולה, אולם אין מצוה מכבה עבירה, ומהיכי חיתי שבכך מתכפר לו על רשעותיו וקל וחומר כשאינן בכך משום תשובה.

²² והנה מלשון רש"י בתענית "ואמרו היהודים הרגוה" "ועמדו אלו ואמרו אנו הרגנוה" משמע דלולינס ופפוס כלל לא היו יהודים, דאם הינם יהודים אי"כ ארובה התאמת מה שאמרו על היהודים. ועוד, דאם היו אמורים להרג בכלל שאר היהודים תלוי דין זה בביאור המשנה בתרומות, דאם היו נהרגים בלאו הכי, אין איסור בדבר. וכיתור ביאור ברש"י בב"ב "וחשדו את ישראל עליה ועמדו האחים הללו ואמרו מה לכם על ישראל אנו הרגנוה", אמנם ברש"י בפסחים כתב "שהודו על עצמן הריגת בת מלך שהי' מטילין אותה על כל ישראל". אמנם מאידך יש לדייק את לשון הגמ' שאמר להם אם מעמו של חמו"ע, וענו לו, חמו"ע צריקים גמורים היו, ולא אמרו אנחנו לא מעמם.

ונמצא דהראשונים מפרשים הרוגי לוד שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם לענין קדוה"ש (רש"י בפ"י א', ר"ן, רמב"ם) וגם אי נימא דמיירי בנהרג ביד גוי, היינו במסרו נפשם, וגם יל"ע אי מיירי ברשעים גמורים, והרמב"ם שנקט 'רשעים גמורים' אויל לטעמיה דס"ל דמיירי שמסרו נפשם על קדוה"ש, ודו"ק²³.

עוד יש להסתפק בהא מילתא. א) יל"ע במצוה זו אי מצוות צריכות כוונה וכמ"ש הרמב"ם בהל' מלכים בענין העושה שבע מצוות ב"נ מהכרע הדעת ולא מטעם שהקב"ה ציום. ועוד יל"ע אי סגי במה שעושה כן משום מושג כללי ולאומי של "הצלת כלל ישראל" ולא מחמת שזהו רצון השם. וראה מש"כ הרמב"ם בהל' מלכים פ"ז הט"ו שכל היוצא למלחמה "וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה", ודו"ק. ב) יש לדון בחיילים וכדומה דפעמים רבות אינם מכניסים עצמם כלל לסכנה וחזינן שרובם אינם נזוקים [אמנם דברי הגר"ח"ש מיירי בשעת מלחמה - שמכניסים עצמם לסכנה]. ג) פעמים שההסתכנות אינה אלא לתוספת שמירה או מטרות שליטה [או שאר תועלת מדינית בעלמא], וגם אינו עושה זאת בבחירה ורצון אלא ע"פ חוקי המדינה [ואף שיכול להשתמט, אולם הרי נידון בכך למאסר]. או להראות תהילה וכבוד בגבורותיו.

וגם אי איתא דכל היוצא למלחמה להגנת ישראל מאויב הבא עליהם ונהרג חשיב ע"כ כהרוגי מלכות, אמאי נקטה הגמ' "הרוגי לוד" ולא אמרה בפשטות "היוצא למלחמה", ושמעתי להוכיח דהנה על אחאב עצמו איתא במשנה בסנהדרין שאין לו חלק עוה"ב הגם דנהרג במלחמה ע"י גויים (כמ"ש בס' מלכים), וכן כל אותם שנהרגו בזמן החורבן - רק כונו בגמ' בשם עבדיך אבל לא נזכר שבת זה דאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם²⁴.

אמנם יעוין ביד רמה בסנהדרין (קב). דאותם ג' מלכים לא חיין ולא נדונין, ופי' היד רמה, כרוחות המושבין שאין להם לא הנאה ולא צער וזה לפי שהשתדלו בהצלת נפשות ונלחמו מלחמת חובה ונצטערו בצערן של ישראל. וע"ע שם (קב:) עמרי ריבה כרך אחד באר"י²⁵.

23 אמנם לפ"י צ"ב מש"כ הרמב"ם בהל' יסוה"ת (פ"ה ה"ד) "כל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש ה' ברבים כדניאל חמו"ע וכו' עקיבא וחבריו, ואלו הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתם", הרי שמנה בין הרוגי מלכות את ר"ע, וכן תמה בפר"ח, וחי' דהמילים "ואלו הרוגי מלכות" קאי על תחילת דבריו "מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר" ולא על דניאל ור"ע, וכ"כ באור גדול ס"א (טו ע"ב). ונראה דמה שכתב הרמב"ם בפשטות דהנהרג על קידוש השם 'אין מעלה כמעלתם' היינו מה דאיתא בגמ' אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם, ולמד זאת משאלת הגמ' "אילימא ר"ע וחבריו" ומבואר דפשיטא לגמ' דגם הם בכלל הרוגי מלכות שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם, אלא דהם "אינם צריכים" למעלה זו ודי להם כחורה ומעשים טובים דידהו.

24 ויש לדון גם בגרמי המשפט אי נהרג ע"י עוונותיו שיך שבכך ירויח' זכות גדולה מאין כמוה של אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם, וכלשון הרמב"ם "איש אשר יזכהו האל" הרי שלא כל אחד בן זכות זו.

25 וע"ע תנא דבי אליהו רבה פ"ט (אות ה): מה נשתנה עמרי שישבו לו שלשה מלכים על כסאו, משום שויתר (-הותיר) עיר גדולה באר"י, ור' עקיבא יוסף שלוינגר בפ"י בן יחיאל תמה, בשלמא אם הוסיף עיר לעברת ה' ניחא, אך להוסיף עיר כמו שומרקן איזה שמחה לא"י בזה, וצ"ל כיון שהיה בו עובדיה שהיה

והנה כתב הפלא יועץ (ערך הצלה): "רבים מבני ישראל הנראים לפני ככלים ריקים, אבל יש בידם מצוה זו של הצלת ישראל שבזה הם מכריעים ועוברים את החכמים הגדולים שבישראל, והן אמת שאין הקב"ה לוקח שוחד מצוה כנגד עבירה ומשלם להם עונש על כל העבירות שעושים, ועל כל ביטול מצוה שמבטלים, אבל ג"כ יש שכר הרכה להאנשים האלה שטורחים ועמלים בכל כוחם להציל ישראל מיד הגויים".

ולכאורה מקור דברי הפלא יועץ בהא דהרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם, מאן נינהו, אילימא ר"ע וחבריו, הא איכא מצוות ומעשים טובים, אלא הרוגי לוד. ופירש"י (תענית יח:) שנמצאת בתו של המלך הרוגה וגזרו גזירה על שונאיהם של ישראל ועמדו אלו ופדו את ישראל ואמרו אנו הרגנוה והרג המלך לאלו בלבד. אמנם העירוני דיותר נראה שמקורו בתענית (כב.) ששאלו את אליהו מי הוא בן עזה"ב בשוק זה, ואמר על פלוני שמעשיו היו שהולך בין הגויים וכאשר שומע שרוצים לגזור גזירות מודיע לחכמים ומבקשים רחמים ע"ז ומבטלים את הגזירה ולכן אינו הולך במלבושי ישראל כדי שלא יכירו אותו. ומתאים ללשונו של הפלא יועץ. ואין מקורו בהא דהרוגי מלכות, דהתם מסרו נפשם ממש, ואילו הוא מיירי באותם אלו "שטורחים ועמלים בכל כוחם להציל ישראל מיד הגויים". וגם לא הזכיר דמתכפר להם או אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם, אלא "יש שכר הרבה לאנשים האלה". ומש"כ הפלא יועץ שיש שכר "לאותם אנשים שטורחים ועמלים בכל כוחם להציל ישראל מן הגויים". פשוט רזה קיים רק במי שיוצא להילחם כנגדם, ואינו קיים במי שנהרג בעל כרחו ע"י גויים.

ועוד יש להעיר, דהרמב"ם כתב דענין הרוגי מלכות היינו אף ברשעים גמורים, וכן משמע מסתימת לשון הגמ' "אילימא ר"ע וחבריו, כל שכן דאיכא תורה ומעשים טובים" מבואר דמיירי אף ברשעים גמורים, ודוחק לומר דמיירי רק בריקנים בישראל 'המלאים מצוות כרמון' ולא במחללי שבת, ונבאר דאין להם מצוות ומעש"ט של ר"ע וחבריו [ועוד שרש"י כתב שהם צדיקים גמורים], אולם עדיין הם ככל ריקנים שבישראל שמלאים מצוות כרימון [וכ"מ מלשון הפלא יועץ (הגם שלא מיירי להדיא בהרוגי לוד וכנ"ל)] "הנראים לפני ככלים ריקים", משא"כ היכא שיש להם חילול שבת וכפירה, אין מתכפר להם, ובכל זאת "אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם", דמלכד שהוא דוחק, דמצד אחד אין כל בריה יכולה לעמוד, ומאידיך אין מתכפר להם, ועוד שכתב הרמב"ם באגרת קדוש השם "ואיש אשר יזכהו האל לעלות במעלה עליונה כזו, אפילו היו עונותיו כמו ירבעם בן נבט וחבריו, הוא מעוה"ב, ואפי' לא היה ת"ח, וכן אמרו מקום שהרוגי מלכות עומדים אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם וכו' ואלו הרוגי לוד [ודוחק לומר בלשונו שרק אינו ת"ח, אבל מ"מ הרי הוא שומר מצוות, שהרי כתב 'כירבעם בן נבט'²⁶]. ונראה דמלשון גמ' זו הוא מקורו של הרמב"ם

מכלכל מאה נביאים, וכן שבעת אלפים שלא כרעו לבעל רישב בה אלישע הנביא והשאר קשר רשעים אינו מן המנין, עכ"ר. והוא דוחק.

26 אמנם צ"ב מנין לו דהיו עונותיהם כירבעם בן נבט, ושמה מסתימת לשון הגמ' (לפי הגידסא בגליה, וכן גרס הרמב"ם) "אילימא ר"ע וחבריו, כל שכן דאיכא תורה ומעשים טובים", מבואר דכל היכא שהם הרוגי

"שאפילו היו עוונותיו כירבעם בן נבט", אלא שבדברי הרמב"ם כבר נתבאר (כאות ד) דנראה דס"ל כשיטת הר"ן וכפי' א' ברש"י, דמיירי שמסרו נפשם על קדוה"ש, וא"כ אין כל ראייה לאופן של מסירות נפש להצלת ישראל.

ה. ונקיתי דמם לא נקיתי

איתא במדרש תהילים (שוחר טוב ט) כי דורש דמים אותם זכר - כשיכוא הקב"ה לתבוע דמו של ר"ע הוא תובע דמו של בר קפרא. לא שכח צעקת עניים - אינו שוכח דמן של ישראל מן האומות ולא דמן של צדיקים שנהרגו, ואלו הן, רשב"ג ור' ישמעאל בן אלישע ור' ישכב הסופר ור' תוצפית התורגמן וכו'. ר' אלעזר אמר כל צדיק וצדיק שאומות העולם הורגים כביכול הקב"ה כותבו בפורפירא שלו שנא' ידין בגויים מלא גויות והקב"ה אומר להם למה הרגתם את פלוני ופלוני והם כופרים ואומרים לא הרגנו, מה הקב"ה עושה מוציא פורפירא שלו ודן אותם ונותן להם איפופסין, הוי לא שכח צעקת עניים.

ויש מקום לדייק מלשון המדרש שלא זו בלבד שהקב"ה כותב את דמם של הצדיקים אלא אף את "דמן של ישראל", אולם כודאי שאין מכאן דמות ראייה לנהרגים סתם בידי גוים [וכל שכן לרשעים בעלמא], אלא רק לנהרגים מחמת יהדותם ובתוכם נתייחד מקום מיוחד לצדיקים שנהרגו כגון אותם עשרה הרוגי מלכות. וכך מתבאר מדברי אור החיים בפרשת צו (ו, ב) שכתב: וכדרך רמז תרמוז הפרשה על הגלות האחרון שאנו בו וכו' ואמרו ילבש הכהן מדו בד' יתבאר על דרך אומרים ז"ל כי כל נפש שהרגו האומות על קידוש שמו יתברך, הקב"ה רושם מדמו צורת הנהרג וכו' גם ירמוז [מדו בד'] אל האחדות אשר לא ירצו לשתף שם שמים ודבר אחר ומייחדים שמו יתברך. ואמרו 'ומכנסי בד' ירמוז אל מה שהרגו האומות מהאנשים הניגשים אל ה' המכניסים אמונת ישראל ואחדותו בלב ישראל, עכ"ד. [ונראה שכוונתו שלאילו המיוחדים רמז המדרש באומרו 'הצדיקים']. והמעין יראה דבר ברור דכל מעלה זו של "כותבם בפורפירא שלו" אינה אלא בנהרגים על קידוש השם, ופשוט הוא מלשון הפסוק "הרגינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום", הרי שאין הקב"ה נוקם אלא נקם של עבדיו, המוסרים נפשם על קדושת שמו יתברך, וכמש"כ הרמב"ן שם.

והנה מדרש זה מופיע בשינויי לשון בזהר, וז"ל הזהר (ח"א לט ע"א, ח"ב רמו ע"ב): מלבוש של הקב"ה שעליו חקוקים ורשומים כל דמי ההרוגים ביד גויים והקב"ה ילבש לבוש זה כאשר יבוא לדון את הגויים דכתיב ידין בגויים מלא גויות [וע"ש שבתוך היכל זה בדרגא עילאה נמצאים "עשרה רבובין ממנין ר' עקיבא וחבריה"]. וע"ע בס' עמק המלך דף קעג ע"ד (לר' נפתלי מפרנקפורט, אמשטרדם ת"ג): דע דכשנהרג אדם מישראל ח"ו ע"י אומות

מלכות אין נוקקים כלל לתורה ומעשים טובים וזכים לעוה"ב בזכות הדיגתם, וכלשון רש"י (ב"ב י): "הרוגי מלכות - הך מילתא לחוד הוא דהוי בהו שנהרגו על קידוש השם, ותו לא הוה בהוי. [וגם צ"ב מש"כ אפילו היו עונותיו מרובים ואפילו לא היה ת"ח, דהולך מן הכבוד (-כירבעם בן נבט) אל הקל (-מי שאינו ת"ח)."

העולם אע"פ שאינו צדיק - כיון שקיבל עליו עונש כזה [ני"ג: עונשו בזה] שנהרג בלא משפט מיד וכו' ומכניסה בפתח שהוא ממונה עליו וחוקק נשמתו ומה שאירע לה בפורפירא דמלכא וכו' ולעתיד לבוא יתלבש הב"ה לבוש אדום זה וינקום דם עבדיו השפוך וזהו סוד מדוע אדום ללבושך, ונשמה זו הואיל ונזקקת ליחקק בפורפירא זו נזדככת ומתגדלת אע"פ שאין בה מעשים [טובים] ולטובתה נשברה ונהרגה, ואחרי שנחקקה נותנים אותה בחופה הראויה לה לפי ערכה, כי יש בהיכל זה חופות רבות של אור ולפי שאין בהם מעשים נכונים מחופה זו ומצטערת ומתביישת ממעשיה ובוה מקבלת עונשה ואז כשקיבלה עונשה וכו' ונותן לה כוח לישב בחופה זו²⁷. ומקורו בזהר ח"ב רמז ע"ב: אלו ההרואי בני"ד והרואים ביד גויים רואים דרך פתח את כל היקר של אלו שקיימו את התורה והם מחבישים בעצמם ונכונים מהחופה שלהם וכו' ע"ש. וראה במאמר הגאולה לרמח"ל, אור יהל להגר"א פרשת פקודי. ומדברי הזהר נמצא שדינם של אותם שנהרגו על קידוש השם אולם לא היו צדיקים גמורים בחייהם, שהנשמה שלהם נזקקת עדיין ל"הכוות מחופתם" של אלו שקיימו את התורה, אלא שמכיון שנהרגו יש להם אופן להזדכך עי"ש²⁸.

ו. הרואי השואה

הגרי"מ אהרונסון בספרו עלי מרודות (עמ' 306) הביא ראייה מלשון השל"ה (שער האותיות אות א) "עינויים שאינם להעביר על דת רק כדי שיודה (-באשמה מסוימת) אינם בכלל ונקדשתי"²⁹. ומשמע שמי שמת בגלל יהדותו הוא בכלל מקדשי השם, וצ"ע³⁰. וביאר בטעם הדבר, כאשר גוי מתאנה לשם יהודי ועצם המושג יהדות מפריע לו, אף אם אין הגוי

27 כך נדפס גם בס' לימודי אצילות דף ל' ע"ד, ספר זה מיוחס לארז"ל, אולם הראוני במכתבי בעל הסולם (פרי חכם ח"ב עמ' קח, ועוד) שכתב שספר זה מועתק למחצה לשליש ולרביע מס' עמק המלך.

28 וכ"כ בס' שער המעלות (שעיר) בשם ס' הליכות והנהגות לקהילות יעקב, שהמתים על קדוה"ש כוראי יבואו לדין על עבירות שעשו אלא שיקבלו שכר על עצם ההריגה על קדוה"ש.

29 כ"כ השל"ה (שער האותיות סוף אות א) "וכן אלה הקדושים והטהורים מישראל שמענים אותם כדי שיודה על דבר מה שיהיה היזק לישראל והם אינם מודים וסובלים העינויים אשר הם קשים ממות, אע"פ שהוא בפרהסיא ונודע לרבים מישראל אין מקום לכרעה זו מתרי טעמי, חדא דמ"ע דונקדשתי אינו אלא כשגרי ווצה להעבירו על דת מדתי תורה או מדתי ישראל הנהוגים והוא בפרהסיא ע"ז קאי ונקדשתי אבל העינויים שהם אינם להעבירו על דת רק כדי שיודה אע"פ שקדוש יאמר לו והוא מבני עליה כמו פפוס ולולינוס במס' תענית זה אינו בכלל ונקדשתי, ועוד איך יברך אולי לא יעמוד בנסיון ח"ו דארז"ל אלמלא נגדוהו לחמו"ע וכו' ומ"מ שכר האיש הזה רב ועצום וקדוש יאמר לו, ובהיכלו כולו אומר כבוד". אלא שיש לדון בדבריו דהתם הריגתו אין לה כלל קשר להיותו יהודי משא"כ בשואה, וצ"ע.

30 ולכאוי יש לדון מלשון השל"ה, דאדרבה נצרך דוקא "להעביר על דת". אולם שמעתי מהרב משולמי שליט"א משיגה דשיבת בית שמעיה, דאין לומר דהמ"ע דונקדשתי אינה אלא כשהגוי רוצה להעבירו על דת', דהא כתב ד'קדוש' אינו כהכרת מי שקיים מ"ע דונקדשתי, ולכאוי ר"ל דהוא הדין אם הורג מפני יהדותו, ורק לאפוקי את פפוס ולולינוס שמענים אותם לגלות דבר, אולם אם מענים אותו מחמת היותו יהודי, ה"ז מקיים מ"ע דונקדשתי.

מכריח את היהודי לעבור על דתו, אף זה בכלל קידו"ה, שהרי כל האומות יודעים שהעם היהודי הוא עם ה' וכל התנכלותם ושנאתם אליו אינם אלא עבוד זה, על עצם היותם העם הנבחר המתייחסים אליו יתברך. [ויש לזה רמז בפ"י הרמב"ן עה"ת בפס' הרנינו גויים עמו וואמרה השירה כי בסוף ישיב נקם לצריו ולמשנאיו ישלם, והטעם כי הם עשו כל הרעות עמנו לשנאתו של הקב"ה וכו' וכענין שנא' כי עליך הורגנו כל היום א"כ לשנאתו של הקב"ה יעשו בנו כל הרעות האלה והם צריו ומשנאיו ועליו להנקם מהם, וראה משנ"ת במקרא בכורים פר' האזינו]. והוסיף שכל אלו ששתקו בשואה ולא הטיחו ח"ו דברים כלפי מעלה, שתיקה זו בעצמה נחשבת כמו צידוק הדין וכקבלת דין שמים בלי הרהור וכאלו נתכוננו בכונה חיובית למסור נפשם לה' [וכמ"ש בתנחומא תצוה ח' כי היונה אינה מפרכסת בשעת שחיטה וזה רמז לקבלת הדין באהבה בלי התנגדות], למרות שבשעת מיתה בפועל לא כיונו ליבם, ואולי אף לא ידעו שמקיימים במיתתם מ"ע של ונקדשתי. עכ"ד.

ועוד עמד בזה האדמו"ר מסלונים בספרו בענין השואה 'ההרוגה עליך' (עמ' 25) וכתב שלמעשה רובם של הנהרגים לא ידעו מכך שהם נהרגים על קידוה"ש ולא זכו שהם יקריבו עצמם על קדושת השם, שהרי לא היתה להם ברירה שלא ליהרג באם יהיו מוכנים לכפור, וכל מי שהיה ממוצא יהודי נהרג, ולרובם לא היה ישוב הדעת בשעה שנהרגו ואיך ניתן לקרוא לזה קידוה"ש ובכל הדורות דם ישראל שנשפך היה כרוך עם נסיונות וזכו על ידיהם להשיג מעלת קידוה"ש, משא"כ כאן. וכדי ליישב זאת כתב ע"פ דרכו די"ל שמועילה כונת האבות ע"ש.

בספר בכל נפשך (עניני קידוש השם, סי' עב) הביא בשם הגרש"ז אויערבך דהנהרגים בשואה אינם נחשבים שמתו על קידוש השם. וכ"מ במכתב מאלהו (ח"ג עמ' 348). אולם הגר"ק אמר דיש אומרים שכן נחשבים למתו על קדוה"ש, וכן נהגו כמה גדולים³¹. וכנראה כוונתו למעשה הידוע בג"ר אלחנן וסרמן שאמר לברך על קידוש השם [הובא בשו"ת ממעמקים ח"ב]³². וכנראה סבר שכל הנהרג משום שהוא יהודי נחשב שמת על קידוש השם³³.

אמנם לפי דברינו, לכאור' הנהרגים בשואה, אינם בכלל הנהרגים על קדוה"ש [פרט לאלו,

31 וכ"כ בשמו בס' דרך שיחה (פר' מקץ, עמ' קלח) דפליגי הפוסקים אם מי שנהרג בידי גוי נקרא קדוש. [ומש"כ שם בפר' וישלח, עמ' קסו, בשם תו"ט סוף פ"ק דביצה שהנהרגים בסנדל המסומר נקראו קדושים אף שנהרגו בידי יהודים כן שנהרגו משום גויים, והסכים עמו הגר"ק, לענין מעשה שהיה עי"ש. לא נכתב כן בתו"ט אלא שנקראו בשם 'הרוגי מלכות' וכבר נחבאר שמושגים חלוקים המה].

32 אמנם בהקדמת קובץ שיעורים נכתב שאמר שיכונו למסור נפשם כקרובן ולא נזכר שאמר שיש לברך.

33 לא הבנתי ראייתו, דשאני הג"ר אלחנן שכיון למסור נפשו על קדושת השם, שהרי ידע מראש לאן מוליכים אותו. ושמא הראיה היא רק לענין הנהרג בשואה שנקרא קדוש, והיינו אם מכין לכך ולא בעל כרחו. והטעם, כיון שנהרג מחמת היותו יהודי, אף שלא היה כאן מעשה העברה על דת [וי"ל ע"כ] אם כל זמן השואה, מיקרי 'שעת השמר' דהא רצונם היה לעקור את שם עם ישראל מן השורש, אף מי שלא שמר מצוות, ומ"מ היה להם 'ענין' באיבוד בתי כנסיות ומדרשות ובהתעללות בשומרי המצוות, ואכמ"ל. וראה עוד משנ"ת בקובץ 'משולחן מלכים' ב' בענין גזירות השמר של החשמונאים].

שנהרגו תוך כדי עשיית מצוות, וידעו שיהרגו אם יתפסו, ואם ידעו היו מוכנים לכך], וגם אינם בכלל הרוגי מלכות שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם, לענין כפרה ומזומן לחיי עוה"ב [אמנם הנהרגים בשואה בודאי שהם בכלל בשר חסידך לחיתו ארץ והם בכלל אחיך לענין דיני אבלות ונראה דה"ה גם לענין דיני אחיך וכמשנ"ת באות א].

העולה מן הדברים חילוקי דינים כדלהלן:

א. הרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם. והיינו שמסרו נפשם למען הצלת כלל ישראל (ולפי הר"ן ורש"י מיירי בנהרגו על קידוה"ש).

ב. הטורחים בהצלת ישראל, אפילו שלא באופן של מסירת נפשם, הרי הם בני עולם הבא, מהא דר' ברוקא בתענית כב.

ג. מתו שלא כדרכם [ולאו דוקא בידי גויים], נחלקו הפוסקים האם יש להם כפרה, והיינו לענין דיני אבלות, ולדעת הש"ם נקראו גם בשם אחיך, אבל בודאי שאין נמחל להם על כל חטאותיהם.

ד. מי שנהרג על קידוש השם, דהיינו שמסר נפשו על כך, וכן הנהרג ביד גויים בעבור שהוא יהודי [וחיו היו חיי תורה ומצוות] נקרא בשם קדוש דמיו שלו חקוקים בפורפירא של הקב"ה.